

ԱՆԱԾԻՏ

ՀԱՅԵՊԵՍ ԱՄՍԵԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԹՅԱԿԱՆ

Բ. ՏԱՐԻ

ԱՊՐԻԼ, ՄԱՅԻՍ, ՅՈՒՆԻՍ, 1900

ԹԻԻ 6, 7, 8

ՄԱՆՈՒԼԻԿԱՆ ԵՒ ԵԱԶԻՆ

Եթէ գաղափարն ունեցայ առաջարկելու որ հանգրիսաւոր ցոյցով մը տօնուի Նրուանդ Մանուէլեանին եւ Էտկար Շահինին յաջողութիւնը, երկու բարեկամի հաճօք պատճառելու ճղճիմ մտահոգութենէն չէր որ ասոր մը-դեպեցայ, ոչ ալ այդ երկու Հայերէն մէկուն թայլմ ախտեւիթ եւ միւսին ոսկի մետալընդունած ըլլալէն զգացուած գոհելի գոհունակութենէ մը: Բարեկամական զգացումը երբեք իմ գնահատումներու մէջ տեղ չէ բռնած, իսկ պաշտօնական վարձատրութիւնները զիս աւելի քան ո եւ է մէկը անտարբեր կը թողուն, որովհետեւ նոյն իսկ այս մեծ ու քաղաքակիրթ երկրին մէջ ազգեցիկ յարաբերութիւններով հովանաւորուած բացաճակ տպուչներ յաճախ կը հասնին անոնցմով զափնեւորուելու: Այդ երկու Հայերուն ի պատիւ հանրային արտասովոր յարգանքի արտայայտութիւն մը սարգելու պէտքն զգացի, նախ՝ որովհետեւ անոնք, իւրաքանչիւրն իր ճիւղին մէջ, իրենց առաջին քայլէն իսկ իրենք զիրենք «ստեղծագործ ուժեր» յայտնեցին, — ու ո՛ր եւ է «հասկցող» մարդ երախտագիտութեան պարտք մը ունի ստեղծողներուն հանդէպ, — երկրորդ՝ որովհետեւ Ներսիսայի բարձրագոյն շրջանակներուն առջեւ անոնք մեր ցեղին մշակութական կարողութեանց ապացոյցը տուին՝ շատ գոժաւարմատելի եւ շատ թանկապէն ու լորտներու մէջ խոլտա, յստակ եւ գեղեցիկ դիրք մը բռնելով, — ու ո եւ է Հայ պարտա-

ւոր է շնորհապարտ զգալ ինքզինքը իր այն ազգակիցներուն համար որ այս գերազանց ծառայութիւնը կը մատուցանեն ցեղին գերագոյն շահերուն:

Մեր ուրախութիւնը այս պարագային մէջ կը կրկնապատկուի նաեւ անով որ երկուքն ալ, բաց ի հոյակապ ապացոյցէն զոր տուին հայ ուղեղին ամենաբարձր ընդունակութիւններուն, միեւնոյն ատեն կը ներկայացնեն մեր ցեղին բարոյական մէկ ամենակարեւոր յատկանիշը՝ անկարագրի անվկանգ տոկունութիւն մը եւ անվճռատ առ արէ ինքնօգնութիւն մը: Գնտուխէն խոշոր յաւակնութիւններով թեւաւորուած, երկուքն ալ, աշուղներն յառած շատ մեծ երազի մը, տաժմանելի ու երկարատեւ խորեմփութաներուն ու յարաչար ու կարծր հետախուզութիւններուն մէջէն՝ առանց յուսահատելու, առանց իրենց իրենցմէ տարակուսելու քալած են, հասնելու համար նպատակահէտին որուն կը գիւնէին: Եւ եթէ անոր հասան, ասի կը պարտին իրենց անձնական ճիգին, ու գրեթէ միմիայն իրենց ճիգին:

Մանուէլեան՝ զոր ճանչցած եմ մեր Պոլսոյ սցանիչի կեդրոնականին գրասեղաններուն վրայ՝ (որ զանազան անկիւններէ եկած խումբ մը հայ տղաք, մտաւորական գերազնիւ իմանդալատութեամբ մը բորբոքած, իրարմ խօսք տուին «բան մը ըլլալ» ոչ միայն մեր ազգային խնարհ շրջանակին ալ նոյն իսկ աւելի բարձր շրջանակներու մէջ), նախ յարած էր քիմիաբանութեան ճիւղին, որ իր տարփուլեան ու երազը կը կազմէր գպրոցի օր-

րուն, Մոսկովիէ եւ Բարիք՝ հինգ վեց տա-
րուան ուսումնասիրութեանց միջոցին, իր
միտքը, զգնողակ թափառումով մը, սարու-
բերուեցաւ քմիադիտութենէն բժշկութիւն,
բժշկութենէն բնախօսութիւն, հրեքը սակայն
չառականանալով իւրեքտեան գիտական ծա-
նոթութիւններովը, միշտ սեւեռած՝ անծանօթէն
տարբեր խելու, արդէն եղածին վրայ նո-
րութիւն մը աւելցնելու իտեալին: Իր մոտ-
ագոթութիւններն ու իր փառասիրութիւնները
ամենէն կանուխէն ու ամենէն մօտէն ճանչ-
ցողներէն մէկն էի ես. գիտէի իր իմացակա-
նութեան արտասովոր սրութիւնը, եւ միան-
գամայն այն պարզ, ինքնակազմ բաց ազատ
ու բազմակողմանի մասաւոր դաստիարակութիւ-
նը զոր ինքզինքին տուած էր. գիտէի որ իպ-
սէնը, Ֆլուպէոր եւ Շէքսպիրը իր հիացումնի-
րուն մէջ կ'ըզբայրանային Վիւրցին, Քլոտ
Պեռնարին ու Քաւային եւ թէ իր միտքը՝
այսպէս՝ ամէն բանէ աւելի կը հետաքրքրուէր
ոչ թէ չոր ու իմաստակ ու գոց մասնաւորու-
թեանց, այլ մեծ գաղափարներուն, ընդհանուր
տեսութիւններուն, իրերուն ամբողջութիւնը
բացատրել ձգտող վիթխարի ձեռնարկներուն՝
որոնց մէջ Գիտութիւնն ու Արուեստը կը
խառնուին ու կը նոյնանան, եւ վստահ էի որ
եթէ յաջողէր իր բաղձանքն իրագործել, ար-
դեւեքը զոր ձեռք պիտի ձգէր՝ այս ինչ հիւսն-
դութեան զեղը գտնելու կամ այն ինչ գործիքին
կատարելագործումը դերբացնելու մէջ պիտի
չկայանար, այլ գտնելու մէջ դեռ չնշմարտած
մանրամասնութեանց շարք մը որմէ կեանքի
գերազոյն խորհուրդներուն մեկնելով լուսա-
ւորող տեսութիւններ քրիստոնէի ու Մանուէլեան
իրականացուց յոյսը զոր իր վրայ դրած էի:
Հինգ տարուան զեղերումէ յետոյ, օր մը, հիւս-
ուածաբանական վերջին աշխատութեանց մա-
սին խօսող զբոսիկ մը ձեռքը անցաւ, անոր
ընթերցումը զինքը խանգարվաւ, ու զգաց
որ այդ նոր բացումն, գերականցօրէն զը-
ժուարթին ու փափուկ, ու դեռ այնքան մը-
թութիւններով ու մայցաւներով կ'ընտանած
ճամբուն մէջ՝ իրեն համար բան մը կար ընե-
լու: Իր ուղին գտած էր: Կոլմիի գործերը կար-
գաց, Ռամոն ի Քաւայի ուսումնասիրութիւն-
ներն ամբողջութեամբ ճանչնալու համար՝ ըս-
պաներէն սորվեցաւ, ծանօթացաւ Վան Կէհլը-
թէնի եւ Քէօլլեքէի աշխատութիւններուն,
ու վերջապէս հետաքրքրուեցաւ Մաթիաս Տիւ-
վալին որ Կոլմիի եւ Քաւայի հիմնած գործին

մէջ վերջին գիւտը, ջլգային «ամբպօղի»-
վարկածը, ընրած էր: Որոշեց Տիւվալի աշ-
խատանքը մտնել, Հնո, առանց Տիւվալի կամ
ո եւ է մէկնին առաջնորդուելու, օգտուելով մի-
միայն իրականացնողներէն զոր այդ
միջավայրն իրեն կ'ընծայէր, իր ընթերցու-
ներով ու անձնական հետազոտութիւններով
կազմած ինքնուրոյն ուժերով՝ աշխատելու
սկսաւ: Երեք ամիս լռիկ դատանքէ յետոյ, օր
մը Տիւվալ ապշութեամբ տեսաւ իր աշխա-
տանքին մէջ տարակուսանքով ու գրեթէ
զժկամակութեամբ ընդունուած այդ արեւելցի
պղտիկ տղան ձեռքը բլիթի կտրածքներ, Կոլ-
միի մեթոտով կատարուած, այնպիսի ճարտա-
րութեամբ մը որուն Եւրոպայի մէջ քննել կա-
րող եւ հանդիսացած ութը ու թըր ամիս յետոյ,
Նիւթական գծուած թիւններուն այս արագ
ու բացարձակ յաղթանակէն ետքը, Մանուէլ-
եան կը սկսէր ճաննել, իր առաջին դիտողու-
թիւնները կը նպաստէին իրմէ առաջ կատա-
րուած փորձարկութիւններէն շատ աւելի հաս-
տատ եւ ամուր տպացուցումով մը Մաթիաս
Տիւվալի «ամբպօղի»-ին ճշգրտութիւնը վաւե-
րացնելու, Քուենի վիճակին մէջ անասուններու
բլիթներուն երկարածքմանց քաշուելուն եւ
գնտիկներով ծածկուելուն ու այսպէս երկու
բլիթի իրարու հետ իրենց ճիւղաւորումներուն
չաղապատումովն իրենցած հպման ու հագոր-
դակցութեան ընդհատումին վարկածը, որ Տիւ-
վալի «ամբպօղի»-ին հիմը կը կազմէ, եւ քու-
նի, երաւի, զարթուած երեւոյթները բացառ-
ող հրաշալի տեսութիւն մըն է, Մանուէլեանէն
առաջ ուրիշ գիտուններու կողմէ հաստատել
փորձուած էր արուեստական, բուն ու անբնա-
կան միջոցներով (եւեքտրականութեամբ, քի-
միական նիւթերով) թմրութեան մէջ ձգուած
անասուններու վրայ: Արդիւնքները բնակա-
նաբար վճռական կատարելութիւն մը չեն
կրցած ունենալ: Մանուէլեան հնարամիտ գա-
ղափարը յղացաւ անասունները բնականեղանա-
կով մը քուենի վիճակին մէջ ձգելու: «Տըմուրի
եւ Միթֆալտով»-ի փորձարկութեանց մասին,
կը զրէ Տիւվալ, կարելի եղած էր առարկել թէ
անոնք իրապէս բնախօսական իրողութիւններ
չեն ներկայացներ, այլ թերեւս բլիթներուն
մէջ յառաջ եկած, աշխատանքի կ'մ գրծա-
կան նիւթերու անոնց մէջ մտնելով եւ կ'մ
բոլորովին տարականոն գրգռումներու (եւեք-
տրացում, եւեքարասպանում) ազդեցութեամբ
ըլ, եւ արդարեւ, այդ փորձարկութիւններէն

լատին մէջ, անասունները մեղսեցնելու յանդած էին՝ ծայրախղութեան հասած մորֆինաւորմամբ կամ եթերարկութեամբ մը, եւ կամ ելեքտրականութեան ուժգին ներգործումով մը : Մանուէլեան ուղած է աւելի բնականոն պայմաններու մէջ փորձարկել, ուղած է ջուհը յառաջ բերել՝ ան սուհը յոգնեցնելով : Այս նպատակով, մուկեր առած է, անընդատական գրգռումներու ենթարկած է զանոնք, իրենց վանդակին մէջ զանոնք տորելով, խայթելով, ժամու մը չափ չթողլով, որ վայրկեան մը հանգիստ ունենան : Այն ստեղծ այդ անասունները ուժաւորաւ, չնչնաւ կ'իյնային ջուհի մէջ, յաճախ անգիտ կը դառնային նորանոր գրգռումներու, չափաւանց յոգնութենէն կը զննանային : Այդ անասուններուն վրային ըրջիջներն է որ բաղդատած է այդպիսի փորձարկութեան մը չենթարկուած ուրիշ անասուններու քիթներուն հետ, Կտորները երկու պարագաներուն մէջ միեւնոյն մը ստացած է որովհետեւ իր պատրասած կտրածները հիանալի յստակութիւն մը ունին եւ ո եւ է արկածաւոր վայրատուումէ դիմ էն, անոնք պէտք է որ մեծ վտանգութեան ներքնէն Այս պայմաններուն մէջ, Պ Մանուէլեան զիտած է կարգ մը իրողութիւններ որ նախորդ գիտողութիւնները ամբողջապէս կը հաստատեն (*) : « Մանուէլեանի գիտողութիւնները մանրամասնօրէն արձանագրել է յետոյ, Տիւվալ անոնցմէ ձեռք ձգուած արդիւնքը կը գնահատէ սպալէ » : « Այս հաստատումները կրկնապէս թանկագին են մեզի համար, թէ՛ իրենց բացարձակ ապացուցական արժէքով եւ թէ՛ այն տեսակետով որ նախորդ գիտողութեան արժէքը կ'աւելցնեն » Զրելով այն առարկութիւնները զոր մինչեւ հիմա կարելի էր ընել անոնց մասին » :

Այս առաջին գիտողութիւնը, որ մասնաւորաւ իր հետազոտական կոնկլզիւն բրդային ըրճճներուն եւ խուրճան ըջիկներուն վրայ, սկզբնաւորութիւնը եղաւ Մանուէլեանին, սկզբնաւորութիւն մը որ ուրիշներու ձեռքով կատարուած աշխատութիւններու վնասական հաստատում մըն էր դեռ լոկ, բայց ուր երկ-

տասարդ գիտնականին պայծառ ու սուր տեսողութիւնը, փորձարկութեան ծայրախղ հարտարութիւնը եւ զետեւած իրողութեանց յետաքննութիւնը ու կատարելաձեւ թարգմանում մը արդէն գերազանց փայլով մը կը յայտնուէ : Բայց այդ զուտ « ապացուցական » աշխատութիւնը միակը եղաւ : Անկից անմիջապէս յետոյ Մանուէլեան սկսաւ բացարձակօրէն « անհնաւան » հետազոտութեանց ձեռնարկել, ոչ մէկէն չնշմարտած իրողութեանց գիւտին հետապնդել, եւ ա'լ այնուհետեւ իր զայլերը ապշեցուցիչ արագութեամբ վերելք մը կը ներկայացնեն : Հոս մանրամասնօրէն պիտի չվերլուծեմ ամբողջութիւնը այն աշխատութիւններուն զոր Մանուէլեան արտագրեց 985 մինչեւ այս վայրկեանս եւ զոր հրապարակեց Բարիդի կենսաբանական Ընկերութեան ներկայացուած վեց հաղորդումներով : մասնագիտական չոր ու կարծի ուսումնասիրութիւն մը կատարել պէտք պիտի ըլլայ, որուն համար հարկաւոր ամբողջ ձեռնահաստութիւնը չունիմ եւ որ արդէն դրական ամսաթիւրի մը ընթերցողներուն մեծամասնութեանը անմատչելի են : ձանձրացուցիչ պիտի դառնար, Պիտի բուականանամ լայն գծերուն մէջ ցոյց տալով այդ գործն ու անոր նշանակութիւնը : Առաջին արդիւնքը զոր Մանուէլեան ձեռք ձգեց « նոր » ին խնդիր իր հետապնդումին մէջ, նշանաւոր գիւտ մը եղաւ, որուն հետեւանալով հիւսնածաւանութեան մէջ ծնաւ վարկայ մը, nervi-nervorum-ի վարկածը, զոր Մանուէլեան յղացաւ : Տիւվալի համախոհութեամբ, Տիւվալի « ամբիւպիզմ » էն ի վերայ գիւտութեան մէջ երեւցած ամենէն կարեւոր վարկածը եւ որուն անդադարձ ազդեցութիւնը մեծապէս բեղուն պիտի ըլլայ կենսաբանութեան եւ բժշկութեան մէջ : 988 փետրուարին կենսաբանական Ընկերութեան ներկայացուած աշխատութեան մը մէջ (Contribution à l'étude du bulbe olfactif, hypothèse des nervi-nervorum) Մանուէլեան երեւան կը բերէր իր գիտողութիւններն ի մասին կեդրոնախոյ ջղային նեարդներուն : « Մինչեւ հիմա, կը ըրէ Մաթիաս Տիւվալ, այդ կեդրոնախոյ նեարդները մինչեւ հատկաներու խաւը միայն հետազոտուած էին, Նոր աշխատութեան մը մէջ, Պ. Մանուէլեան զանոնք հետազոտած է, մուկին ու կատուին քով, մինչեւ հոտառական կծիկներուն խաւը, այսինքն զդոսներու միջեւ յղաւորման ամե-

(*) Mathias Duval. — L'amoebisme des cellules nerveuses — Revue scientifique, 12 mars 1898.

նազեղեցիկ տիպարներէն մէկուն իտալը : Այդ նեարդները, կ'ըսէ Մանուէլեան, ումանք ուղղա- գիծ, մէկ մասը կորածնէ, ընդհանրապէս հորիզո- նական ուղղութեամբ մը կ'ընթանան ճերմակ նիւթին մէջ, յետոյ յանկարծ կը դառնան՝ յա- ճախ ողիղ անկիւն մը ձեւացնելով, գորշ նիւ- թին մէջ կը թափանցեն, չեղ համ ուղղահայ- եաց գծով մը անոր մէջէն կ'անցնին ու կը- ծիկնիրուն մէջ կը մտնեն : . . . Մենք զննե- ցինք Պ. Մանուէլեանի պատրաստած կտրածը- ներէն շտաբը : անոնք մեզի անհերքելի ա- պացոյց մը բլլալ կը թուին այդ կեդրոնախոյս ջղային նեարդներու գոյութեանն ու անոնց ճիշդ այն գծին վրայ վերջաւորուելուն ուր շրջապատային հոտառակոյն զգոններու գլան- առնոցներէն երկարածգոնմանը կեդրոնական հոտառակոյն զգոններու բոթիդը պայտի երկա- րածգոններուն հետ կը յողաւորուին : Բայց տեսին վայ զեւ . այդ կեդրոնախոյս նեարդնե- րէն մաս մը՝ Պ. Մանուէլեանի պատրաստած կտրածներուն նախկին՝ անտարապէս կը վերջաւորուին հոտառակոյն կոնզէլին հատիկ- ներուն գծին վրայ : Այդ այդ հատիկներէն եր- կարածգոններ կը ածանցնէ որ կ'իջնեն եւ կ'երթան ցծիկներուն մէջ կը վերջաւոր- ւուին Ուրեմն այստեղ կը հաստատենք կարգա- դատութիւն մը որ բոլորովին հանգունատիպ է ցանցներին մէջ Գաւալի երեւան համաժին Հո- տառակոյն կոնզէլին հատիկները յայտնի այն բլլալ կը թուին ինչ որ են «սպանիդոպաթ»- ները ցանցներին մէջ . այդ հատիկները, կեդ- րոնախոյս նեարդներու միջնորդութեամբը, ամբողջացուցիչ մաս մը կը կազմեն հաղորդիչ շղթայի մը, ալիքն թէ՛՝ այդ նեարդներէն ընդունելով ուղեկներ մէջ ծնած զդրուած մը, զայն կը փոխանցեն ցծիկային յողաւորու- մին : Պ. Մանուէլեան, այս անդամադնտական կարգադասութեանց վրայ ամբողջական աշ- խատութիւն մը կը պատրաստէ, որուն նորու- թիւնը չենք ուզիք խամրել՝ ուրիշ անարա- մանութիւններ ալ տալով Բայց այժմէն իսկ, մեր աշխատակիցը, այս անդամադնտական իրո- ղութեանց հանդէպ, կ'եղբակացնէ, մեղի հետ, թէ գոյութիւն տւին ճշմարիտ «նեովի-նեու- վոռոմներ (ջիդերու ջիդեր)», ալիքն ջղոն- ներ, կամ ջղոններու չլիքներ որոնք ջղային տարբերու ամբպածնէ գործունէութիւնը կը վարեն :

Revue Scientifiqueի այս յողաւորութիւնը բան չէր բայց եթէ 1898ի տարեշրջանին վերջին

դարձողը Տիւվալ արտասանեց Բժշկական Հա- մալսարանին մէջ, եւ ուր ջղային գրութեան վրայ կոնզէլին ի վեր կատարուած նոր աշխա- տութեանց վրայ ընդհանուր տեսութիւն մը ընելով, մասնաւոր գոնուակութեամբ մը եւ հպարտութեամբ մը կը յիշէր Մանուէլեանին հետազոտութիւնները : Առաջին անգամն է որ հայ գիտունի մը անունը այս հանդիսաւորու- թեամբ կ'արտասանուէր Բարիդի համալսա- րանին թեմէն, եւ այդ օրէն, Մանուէլեան իւ- բաւունք կը ստանար լայն բաժին մը ունենա- լու այն հրապարակութեան վրայ որ ժողովուրդ մը կը պարտի իր մեծ գաւակ- ներուն :

Մանուէլեանի մին աշխատութիւններէն պէտք է յիշել 99ի մայիսին Կենսաբանական Ընկերութեան ներկայացուցած իր մէկ հետա- զոտութիւնը (Ջղային նեարդի մը բնաշրջու- թիւնը սաղմնային վիճակէն մինչեւ արդունքի վիճակի), հետազոտութիւն որ կոչուած է ընդհա- նուր բնախտաբանութեան մէջ կարեւոր կերպով ներ ունենալու եւ որոն մասին «Անախտ»ի մէջ հակիրճ նօթ մը հրատարակուած է արդէն : Պէտք է յիշել իր հիմնարկող հաղորդումը (Հո- տառակոյն կոնզէլին կեդրոնախոյս նեարդները եւ կեդրոնական հոտառակոյն ջղոնները) որ կ'ա- լարտի սա հարցումով՝ «Արեւոյ թուրք ջղային նեարդները «նեովի-նեովոռոմներ չունե՞ն», հարցում որ տարօրինակէս կ'ընդարձակէ այդ մեծ խնդրին հորիզոնը եւ որուն լուծումին գոնաւորին ու կենսական գործը Մանուէլեանի ամենէն սիրական ձեռնարկներէն մէկը պիտի բլլայ : Իր վերջին հրատարակած աշխատու- թիւնը (Տեսողական ջղին կեդրոնախոյս նեարդ- ները) այդ արցման լուծումին համար կա- տարուած առաջին ճիշդերէն մէկն է՝ միեւնոյն տեսակէտով հոտառակոյն գործարանէն յետոյ տեսողակոյն գործարանին մէջ փորձուած հե- տազոտութեամբ մը :

Իր Տարեկը Հիւսուածաբանութեան» մագիստ- րական ցգքին երկրորդ տպագրութեան մէջ, Տիւվալ երկարօրէն կը խօսի Մանուէլեանի աշխատութեանց վրայ : Մանուէլեան, այսպէս գիտութեան մէջ այլ եւս դասական անուն մը դարձած է :

Այն որ այս ամբողջը բաւ, — եւ այս ամ- բողջը նախիրականք մըն է լոկ, — լայնաւորութ- ւորութեան երեսասարդ մըն է, դեռ պարզապէս բը- մշկութեան Ուսանող, եւ իր այս աշու-

Թական սկզբնաւորութիւնը անով մանաւանդ Թանկապին է որ ան տեղի ունեցաւ ճիւղի մը մէջ որ բարձրագոյններէն ու աղիւսագոյններէն մէկն է գիտութեան ճիւղերուն, քանի որ մարդկային կեանքին մեքենավարման աւմենն նուրբ գաղտնիքները լուծել կը ձգտի եւ վաղը կեանքին գերագոյն խորհուրդին, Մըւտածման, ծնունդին ու կազմաւորման բացատրութիւնը պիտի տայ մեզի։ Այսպիսի սկզբնաւորութիւն մը, որուն նմանը նոյն իսկ եւրոպացի մեծագոյն գիտնականներէն քիչերը ունեցած են այս տարիքին եւ այս պայմաններուն մէջ, զիս կը մղէ հաւատալու թէ այդ ամբողջն այսքան կանուխէն իրագործող միտքը յառաջիկայ դարուն Գլոտ Պետնարներուն Պետթըլօներուն ու Գահալներուն կարգը թեւ թեւս պիտի յաջողի բարձրանալ։

* * *

Էտկար Շահինը ճանչցած եմ ասկից չորս տարիի չափ առաջ Բարիքի մայիսին Վրայ։ Առջի վայրկեանէն, այդ անկախ ու թափանցող մտքով, տենդոտ, կենդանի ու տարօրինապէս ինքնուրոյն տեսողութեամբ օժտուած ցոյց տուող, զիս գրաւեց։ Քիչ մարդ տեսեր եմ այնքան քիչ բան վարդապետօրէն ստոված, այնքան քիչ սիստեմականաբար «ուսումնասիրած», այնքան քիչ իմաստակօրէն «գրականագէտ» եւ այնքան ամէն բան իր պարզ ու սուր ու բացարձակականապէս անձնական դիրողութեամբը ըմբռնող ու մեկնող որքան Շահինը։ Պոլսէն շատ երեստասարդ ելած՝ Վենետիկ ինկած էր, հաստութեան ամենաթեթեւ ծրարով մը, բայց զինուած՝ տեսնելու, զգալու, հասկնալու, թարգմանելու եղականօրէն հզօր եւ իսկատիպ կարողութեամբ մը։ Սորովուածին, աւանդականին, վարժապետականին բոլոր խեղաթիւրող ու վտանգաւոր բռնութիւնէն ազատ, իր միտքը, իսկականօրէն արեւմտափաղէտ, զմայլելի յափըշտակութիւն մը ունեցած էր այդ նրբանուրբ գեղեցկութեան քաղաքին մէջ որ Վենետիկն է, քաղաք մը որ ամենէն ինկարգականներէն ու հրապուրիչներէն մէկն է իր բարեբերուն ու տիպարներուն նկարչականութեամբը, իր բնութեան այնքան փափկանաչակ ու հաղուադիւտ որքան պերճապարթեմ երփնազնորութեամբը եւ իր Թանգարաններուն, եկեղեցիներուն ու պալատներուն մէջ կուտակուած գեղեցկագիտական ճոխութիւններովը։ Այնտեղ,

մոգութիւններու անդունդի մը մէջ կորսուած՝ գրեթէ միտմիտակ, իր գծողակ ու հեշտաւէտ ու արգէն ա'յնքան ջգայնօրէն բեղուն շուաքմանը մէջ՝ իր միակ առաջնորդող թեւ ձեռքը ունենալով բարի եւ ուշիմ Իտալացիի մը, Բաօլէթիի նկարչին, աննախապաշար եւ լայնատես խորհուրդը, Շահին կարողացեր էր ըմբռնել ինչ որ կայ տիրականօրէն եւ նականօրէն գեղեցիկ՝ այդ միջավայրին մէջ

Է. ՇԱՀԻՆ.—ՄՈՒՐԱԶԱՆԸ

որ բաղդը զինքը ձգեր էր «հասկցեր» էր որ այդ գեղեցկութիւնով յոգացած քաղաքին մէջ ամենէն ապշեցնող ամենէն վիթխարի, իր կեանքի յորդութեամբն եւ ուժի մեծութեամբը ամենէն հարուստ ու ամենէն խորունկ գեղեցկութիւնը Թինթօրէթի թոյնն էր, եւ անկեղծ ու պարկեշտ՝ ամեն բանէ տառջ, զգալով վիճը որ կը բաժնէր զինքը այդ ուրիշ ժամանակի, ուրիշ գեղեցկագիտութեան եւ անմատչելի հանձնարի մարգէն, շատցեր էր անոր շուրջը իր հիացումը պտտացնելով, անկից կորովի ու անկեղ-

Ի ՇԱՀԻՆ. — ՃԱՌՈՒ ԵՄԻՈՂԸ

ծուծեան մեծ դասը լոկ առնելով, եւ մտքէն իսկ չէր անցուցեր զայն ընդօրինակել. որովհետեւ անոր ջախջախիչ լուծին ներքեւ մանկու ախմարութիւնը այդ ո եւ է լուծի տակ մտնելու, ո եւ է լուծ «ընդօրինակելու» ի բնէ անկարող մտքին անկարելի պիտի ըլլար: Բնազգօրէն «նորախոն», բոլոր ջիղերովը «արդի կեանքի» ըմբռնողութեանը եւ անտիպ ու այժմեական գեղեցկութեան մը ասեղծումին տենչացող, Շահին իր շուրջը թաւալող թարմ կեանքին մէջ իր որսը կը փնտռէր, իր մարդկութեան պատառը զոր պիտի կարողանարու ժողօրէն փոխել, իւրացնել եւ իր զգայնութեանը մէջէն թարգմանուած՝ դարձնել մարդկութեան: Պահ մը գեղերէր էր Թիէրոլոյի ջովերը, իր վայելուչ ու բարակ արուեստականութեան մէջ արդէն ա՛յնքան «մոտեռն» ու խել մը մանրամասնութեանց մէջ այնքան իրապաշտ այդ վարպետին. անոր հոյակապ ձեղնանկարները երկվորէն ու հիացականօրէն դիտեր էր, եւ անոր փորագրանկարներէն մէկ քանին ընդօրինակեր էր՝ զբօսանքի համար, առանց զուշակելու որ իր ապագայ արուեստին գործիքը կը պատրաստէր ատով, Բայց «հասկցեր»

էր մանաւանդ նովելլին ու Տուզէն, երկու մեծ գերասանները որոնց իրապաշտութիւնը այնքան խորին ու ներուժ կենդանութիւն մը կը ցած է արտացոլացնել որքան հելլին արուեստին գերագոյն խեղականութիւնը: Եւ հոն արտակա՛ն գեղօններով ողողուած Իտալիային մէջ, Շահին զատեր գտեր էր Սթեֆթթին, արտի երգիչը, յաւիտեական ու միշտ ճշմարիտ ցուսերուն պարզ ու անթառամ բանաստեղծը, Աստուծ էին այնասունները զոր կը յեղեղէր Շահին՝ առաջին օրն իսկ ուր գինջը ճանչցայ. եւ կ'ուզէր «մէկը» ըլլալ, առանց շարքէն, եւ ատոնցմէ տարբեր Գիշ յետոյ, իր աշխատանոցին մէջ տեսայ աղքատի գեմք մը, իր առաջին փորձը նկարչութեան: Սեղծութեան մէջ մըջ պարանք մըն էր ծեր մուրացկանի, որ մասնակիւն մը կծկաած, ոսկորի կտոր մը կը կըրծէ. խոշոր, կոշկոտոտ, աղտոտ ձեռքներ՝ ոսկորին կառած, ու մացառու մօրուքով մը լլորճուած մուկ, խորտուրորտ ու ցաւազին դէլուխը ուշադրութիւնս գրաւեցին անմիջապէս. այդ զլխուն եւ այդ ձեռքներուն մէջ, խառնացի վարպետներուն առաքելայի տիպարնե-

Է. ՇԱՀԻՆ — ԲԱՐՁՈՎ, ԿԻՆԸ

րէն ցուք մը կար. բայց նմանութիւնը՝ այդ վարպետներուն պէս ամուր, հզօր ու անկեղծ չէրուածք մը ունենալու փափաքին մէջ կը կայանար լոկ. գործին յղացումը, տիպարին մասնաւոր յատկանշականութիւնը, կատաղի անօթութեան ու եղիւլի գոհակութեան այդ ժեսթին ըմբռնումը՝ Շահինին կը վերաբերէին եւ իրեն միայն, Աշակերտ ըլլալով հանդերձ Աքաաէմի Ժիւլիանի մէջ՝ Պենժամին Գոնսթաւնի եւ Ժան-Բոլ Լորանսի պէս ռազմադաւոր բայց աւանդականութեամբ թրծուած ուսուցիչներու, փոխանակ անոնց ճաշակին, անոնց ուղղութեանը ու եւ է կերպով հետեւելու, փոխանակ ակադեմական նիւթ մը ընտրելու եւ զպրոցի չինուածք մը ի տես բերելու, Շահին գացեր էր Բարիզի փողոցէն դանել տիպար մը, որ իրեն թուէր էր դեռ չխուզադուրած գեղեց-

կութիւններ պարունակել, եւ անոր աղմի ու ցաւի հոգին ուզեր էր կտաւին վրայ յաւերժ սցինել Այդ «կէս»ի դէմքը, որ 1896ի Սալոնին ցուցադրուեցաւ եւ բարեգեան մամուլին մէջ համակրանքով գնահատուեցաւ, Շահինի ոչ միայն առաջին գործն է ժամանակագրական կարգով, այլ արդէն յայտնութիւնը իր նկարչական տեսողութեան, որոշաւորումը իր խառնուածքին եւ ձգտումներուն, սահմանադրւածութեան այն գեղեցկագիտական աշխարհին զոր Շահին կոչուած էր արտայայտելու, կեղծերը, ինկածնէր, թշուառութեան ու մոլութեան մէջ փառած խաբխուր, ուրուականային ու սրբաւանմէիկ մարդկութիւն մը, ու մասնաւորապէս «Բարիզի փողոցին խեղճերը» իրենց թուականի ու միջավայրի որոշ անհատականութեամբ, ահաւասիկ «աշխարհը» զոր Շահին տեսաւ,

ու հասկացա՞ւ Բարիք հա նիւուն պէս, եւ որուն որոշեց թարգմանն ըլլալ՝ կը յիշեմ այն բոլոր սերուն իրեկնացեմբը, ուր իրեն հետ կը դե- գերէի, երբեմն, Բարիքի հին նեղ փողոցներու մէջ կամ արտաքին պուլվառներն ի վաղ, կամ գետափին երկայնքը, մայրամուտի անդին ժամուն՝ հրը բարակ ու զրեթէ սրամիտ արեւի մը վերջին յոգնած ժպտիւր տարտամ ասկէնթի գոշնով մը կանաչորակուած թե- թեւ ու հիւանդ մշուշի մը մէջէն կը ծածա- նի՝ իրենց «արերիթիթի»ին կամ սիրային ժա- մադրութեանը հապճեպող ջղուտ գէմբերուն կամ օրուան դատանքէ՛լ դաբող բանւորի դժուրակ զլուխներուն վրայ, Եւսին զմաշ- լանքով կը խօսէր ինծի այդ ո եւ է չափա- զանցութեան, ո եւ է պրոտո յորդափայլութեան խորոյդ, այդ միշտ նրբօրէն ու մակտօրէն ոսկեգոծ, ու միշտ յեղիղուկ ու միշտ գորշ ու թափանցիկ ու սարսուղացող ստուերներով մեղ- մացած մարիզի արեւին» վրայ. կը բաղձար անոր դեռ չհասկցուած, դեռ չնշմարուած, տարտամասպէս ինքնատիպ ու սիրուն հրապշր- արարիչայտելու հասնիլ օր մը ինկարներուն մէջ. ու յուզմունքով ցոյց կուտար բարակ վտիտ ծառերը՝ պուլվառներուն երկայնքը ի- բենց չարածնի մեղամաղձութեանը մէջ գալա- րուած, ու իրենց թուլիտող զայլերով ու քո- վընտի նայուածքներովը սանդղ վտիտ ու սա- տանօրէն չնորալի գործաւորութիւնները, ու գի- նետանց զոներու առջեւ անասնացած կարմիր, ուռուցիկ ողբալի գէմբերը յոգնած բանւոր- ներու և Այդ տարիջը առանց ակազի- մական խաթարումի, առանց իմաստակ չափաւորքի, կենաքին բերտ ու թարմ պար- զութեամբը կուտին վրայ վերարտադրելու ա- հաբին դժուարութիւնը կը զգար. ու պարկեշտ ու գիտելիք արուեստագէտի առոյշ ու բեղուն յուսակատութիւններն ունէր երբեմն՝ առանց որոշեց յաւակնտու միջակ մը, փոքրուոյց կրկ- նող մը լուկ կ'ըլլայ մարդ:

Իր կարծածէն աւելի արագ եւ ի երազածէն աւելի յաջող կերպով փրականացուց Եւսին իր ծրագիրը: «Կէտոնէ յետոյ, 97ի աւալունին ի տես կը դնէ «Փողոցի անկիւն» տիտղոսով նկար մը, ուր իրեկուան արեւի մը տակ, Բարիքի փողոցի մը մայրը և խորտած գետնախնձորի ճղճով ծրարի մը շուրջը՝ ամբողջ ողորմելի բն- ասանքի մը խռնութիւն կը տեսնէինք. «Պ. Եւ- սին, կը գզեր «Յիկապոս»ին մէջ Բարիքի ամենէն հզկնակաւոր քննադատներէն մին Արսէն Անե- ր

ասնոր, — Պ. Եւսին՝ «Փողոցի անկիւն» տիտղոսի տակ՝ կը ներկայացնէ խորոված գետնախնձոր ծախող հուժկու կնիկ մը, տեսակ մը մատակ գամբ, ուր՝ թեւերը մէջքին, կը դեմէ մէկ զանի խեղճեր որոնց ծրար մը խորոված է ծախեր, միակ ոսկեգոծ բանը զոր այնքան ողորմելինք կը ճաննան: Տեսարանը ուժեղօրէն նկարուած է, առանց բրտութեան, առանց մարդասիրա- կան զգացնամոլութեան, միայն անհամեմատա- կան ու անպատեհ աղեկի դէմքով մը աւրուած: Այս նկարը զգացուած բանի մը սրտայոյզ տեսքը ունի, եւ կարելի է ըսել թէ բարձրու- լաւագոյն պատմաբանի մէկն է՝ Նոյն իսկ, լոկ նկարին անկեղծութեանը շնորհիւ՝ ընդհան- րութեան չեղտ մը կ'առնէ ան, եւ այս նկարին մէջ ինծի կը թուի տեսնել ուտեստ բալիտդ անծանօթ, հզօր ու բիրտ ուժը, հանդէպ սովա- լըլուկ մատանըլու թիւններուն, անձկագին ու շաղկապութեան, սրտանմիլի զննութիւն- ներուն զոր բաղդին ձգուած խեղճերը կը սեւե- ոեն իրենց ձեռք անցնել կրցած քիչ զը կալ- զուրանքին»:

98ին Եւսինի ցուցադրեց «Էնթէթէթ»-ը, ուր գործաւորի ընտանիք մը կը ներկայացնէ՝ իր խնարհ ու աղիւս ներքնակներցաղին մէջ, իրի- կուան ճաշի ժամուն, եւ «Ապաստանարան» ուր կը տեսնէինք մայր մը իր երախային հետ ամուս- խով անմասպան եղած, նկար մը ամբողջու- թեանը մէջ անյայող, բայց ուր մօրը գլուխն ու ձեռքերը, տառապանքի պատառ մը տարօրինա- պէս կենդանի, անմոռանալի սարուռ մը կու- տային գետնին: 99ին Եւսին Մալունին տու- «Մոմանթիթի փողոց» մը՝ իրեկնաղէմ արեւի մը տակ, եւ «Դէշ մարդը» հրապարակի մը վրածի արձանի մը տակ կ'ըլլած թափառիկ մը, յու՝ սահաւորութեան, ատուութեան ու ոճերի ահա- լոր աչքերով:

Բայց այս բոլոր նկարները և իւզաներով յօրինուած, դեռ չէին յաջողած Եւսինի տա- ղանդը իր լրտփեանը մէջ յայտնելու և Յղա- ցումը անտուգ մէջ շուրհի եւ անձնակալու, տիպա- րներուն շնորհութիւնը, անոնց դէմքին ու ժե- թին ներուժութիւնը, զանազ պարուրող մըթ- նալորտերն եւ անոնց տարած պարզ ու անկեղ- գին առամին նշանակութիւնը ու արդէն կ'ու- րուագէինք մեծ նկարիւրը որ գոյում թիւն ու- նէր Եւսինին մէջ, բայց արտայայտութեան գործիքը, իւզաներովին կիրարկումը, անխա- տարութիւնները ցոյց կուտար գեղա- այդ արդէն շատ զգեցողիկ եւ շատ շանկան գործերուն մէջ

«պակաս» մը կար, Եւ Շահին, որ պիտի յաջողի օր մը նոյն իսկ իւզականարին մէջ անթերի էջեր արտադրելու, առաջինն էր զգացող որ զեռ իր ուզածին չէր հասած ։ Եւ ահա յանկարծ՝ ձանձորթի վայրկեանի մը մէջ, Շահին մտածեց, զբռնելու համար, փորագրութիւն փործել, առանց ուրիշ ուսուցչի առաջնորդութեան, ինքնիրենը ջանաց թափանցել այդ նուրբ ու զփուարին արուեստին գագաթնիւրէն՝ եւ ասացին «բլանչը» զոր իր ձեռքովը գծեց, փորեց ու տպեց ։ Հրապակեցաւ մըն էր ։ Հասկեցող հրատարակիչը մը, Սիսօ, սքանչեղամբ գնահատեց այդ խոտարմաւտ սկզբնաւորութիւնը, եւ միջոց գինըը այդ ճիւղը զարգացնելու ։ Շահին իր ճշմարիտ կոչումը ցոյց էր ։ Շարունակեց ։ Ու հետէն հետէ, արտադրեց այն հոյակապ բըւնշները որոնք բարիգեան քննադատութեան կողմէ ապարուեստին ամենէն չլիզ արտաայտութիւններուն կարգը դասակարգան ։ Միշտ նոյն «աշխարհ» էր զոր կը պատկերացնէր՝ այս նոր տեղին մէջ. նոյն աշխարհը, հիմա աւելի ընդարձակութեամբ, բըւր լոյրը իւզգաւորութեան մէջ մայրամասնութիւն խաղաղութեամբ, Մեղի ցուցուց բոլոր «խնկածները» ։ Իրենց չափով փութեման ու քրքջացող աստապանքին մէջէն զմեզապօրէն սիւզացող բողբոյր, եւ կէսգիւղեան հեռաւոր պոլսի տներուն ամառութեանը մէջ մեղսակից լապտերներու արեւնոտ լոյսին տակ պատող զոհ ու ոճրագործ աղջիկները, ու կնկան ու զանակի փողոցանձով ասպետները, եւ գինշարային ապաստարաններու լիւրխած ու զանդապիտ մարդկայնութիւնները, եւ առանց տուէր, առանց ընտանիքի, ճաղբաներն ի վար մշտապէս աստաղդական «Շմբինոն», ու փողոցի բաղրոնի մը վրայ խոնջիւնքն կոտորած գլխիկոր ողորմելի, եւ տարիքն ու զատանքն այլանդակուած ծերերն ու պատանները, եւ իր նեղ կիսամերձութեամբ մէջ վայրագօրէն գալարուած կին-անասունը, ու ասոնց հետ մէկ ջանք կոչող զմեքեր ալ՝ ուրիշ աշխարհէ մը, առողջ գեղեցկութեան, ներգաշնակ չնորհի, երջանիկ կենսականութեան աղնուական ու հազուադէպ մարդկութեանէն ։ Այս բոլորը, զոր տուրէջ մը, Սթենլենը, մասամբ արտայայտած էր՝ տաննելու բոլորովին տարբեր կոչանակով մը ու ջղուտ, հապճեպ ու համառօտ զգացրութեան մը միջոցովը, Շահին կը վերստնոյնէր շատ խորին եւ շատ անձնական հայեացքով մը մեկնեւած, երկայն հետազոտութիւններէ եւ զբժաւարանձ գտումէ մը անցած ։ Եւ չայնազնի

համադրական ոճով մը, որուն հրապարակը կը բազմապատկուէր փորագրութեան արեւատին ամենանարտար ու ընդարձակ տիրացումով մը եւ անոր մէջ իրեն յատուկ բազմաաւարտ եղաւ նախի մը գիւտովը ։ Այդ բոլորին մանրամասն գնահատումը պիտի չփորձեմ, քանի որ «Անասհիտ» ընթերցողները կարողացին այս էջերուն մէջ թորգմանութիւնը նշանաւոր քննադատի մը, Ռոնէ Մարքսի, վերլուծման ։ Պիտի բաւականանամ յիշատակելով այն տողերը զոր նուիրած էր Շահինին, այս տարուան Սալոնին վրայ իր հրատարակած յօդուածին մէջ, արդի ֆրանսական քննադատութեան մեծագոյն ներկայացուցիչը, Կիւսթավ Ժեֆուս ։ «Ինքնատիպ փորագրութիւններուն մէջ, Պ. Լիտլար Շահինինը, օֆորթներ ու բաւանթաշէնը, բոլորովին ինքնուրոյն տեղ մը կը գրաւեն» գծուածքն որոշակամութեամբ, ձեւին ամփոփումովը, ճերմակութիւններուն ու սեւութիւններուն ճիշդ բաշխումովը, Արուեստագէտը ոչ միայն ճարտար է պղինձ փորելու եւ ու գծման պէս գործածելու, այլեւ գիւնձ սեւանելու եւ տեսածը ցոյց տալ ։ Կարող կը հանդիսանայ զէմքերն ու տեսարանները խուզարկելու, եւ մեր հայեցողութեանը կ'ընծայէ այն նուրբ ու ուշադրաւ պատկերները զոր յաջողած է արտահայտել իրականութեանէն ։

Ինչ որ Շահինի արուեստագիտական անձնաւորութեան յատկանիշն եւ իրական արժանիքը կը կազմէ, այն է որ իր գործը միակնոթ մը շարունակ յետեցողութեամբ, միեւնոյն «բրտեստէն» շարունակաբար կ'ըլկնելու մէջ չի կայանար, ոչ ալ ճարտար ու նուրբ ձեւի մը գաղափարաբանութիւն ու մակերեսութեան փայլուն մէջ, Շահին ամբողջ «սիքի» մը ունի իր մըտքին խորը պատրաստ, կենսաբան պատկերներու բազմազան ու ընդարձակ չրջան մը ամբողջ, որուն մէջ զմեք տեսին հազարուաններ լոկ անցած է գեո, եւ որուն թարգմանումն հայտնաբեր ձեւն ալ պիտի յաջողի ստանալ այն ճապարկ կերպարանափոխութիւնները, ամեն գործածուած միջոցներու, արտայայտութեան եղանակներու անհատնում ու մտանքորդ պէս պիտուի իրեն, առ կենսաքն իր յետեցողութեան մակերեսութեան մէջ վերարտադրել կարողացող հազուադէպ մտքերուն յատուկ է լոկ Այդ «սիքի» արդէն ունի, եւ հետզհետէ պիտի ունենայ աւելի լայն սահմանի մը մէջ, իր մասնաւոր փիլիսոփայութիւնը, կենսաքն բնութեւն անհատական ու խորունկ եղանակ մը, որ

մտածող-դիտողի եւ համագորդ-իրապաշտի այդ խառնուածքին մէջէն՝ պիտի միշտ պահպանէ մտածումի միութիւնը մը այս բազմաձեւ արտա-յայտութեան առերեւոյթ հակասականու-թեանը մէջ : Եւ ասոր համար է որ ո եւ է չափազանցութիւն գործած չեմ ըլլալ՝ հաւա-տալով որ Շահինը կրօնաւոր է մեծ արուեստա-գէտներու կարգին մէջ տեղ մը գրաւելու :

..

Ասոնք են այն պատճառները որ զիս մը-ղեցին հրապարակային ցոյցով մը տօնել Մա-նուէլեանն ու Շահինը : Տեսայ կարգ մը անձեր որոնք զարմանք յայտնեցին Մա-նուէլեանին ու Շահինին համար ցոյց տուած խանգավառութեան մասին : Այդ զարմանքը զիս չի զարմացներ. մեր տարօրինակ բարբե-րուն մէջ, ուր այնքան ողորմելի դերութեամբ «մեծ մարդ» կը կնքենք ո եւ է քիչ շատ ուշիմ ու մերթ նոյն իսկ ոչ-ուշիմ պարոններ, յաճախ կը պատահի որ ճիշդ մեր մէջէն արտասովոր յարգանքի արժանացող գէմքերը անտարբերու-թեամբ դիտենք կամ անոնց երեսին պաշտպա-նողական գնահատում մը նետելով սկսեք եղածն ըրած ըլլալ կարծեմք : Բայց ես կը հաւա-տամ որ մեր ազգին մէջ գոյութիւն ունի ասոյ՞ղ զատողութիւն ու իրական զարգացում ունեցող

անձերու փոքրիկ դասակարգ մը, եւ ան պիտի ըմբռնէ որ տարրական պարտականութիւն մը կատարած կ'ըլլանք եղական մեծարանքի հարկ մը մատուցանելով Մանուէլեանին եւ Շահինի պէս գէմքերու, որոնց նմանը մեր ցեղը, —նոյն իսկ ո եւ է ցեղ, — յաճախ չ'ար-տադրեր, եւ որոնք, այն պահուն ուր կը կոր-սընցնենք Անդրէաս Արժութունին եւ Այվազովս-քին, կուգան ապացուցանել յարանորոգ կեն-սականութիւնը հայ հանճարին :

Մենք հիմա իրենցմէ կը սպասենք որ միեւնոյն կորովով շարունակեն իրենց գործը, այն ճամ-բուն մէջէն զոր ձեռքովին բացին, պահ-պանելով վայն միշտ նոյն բարձրութեանը վրայ, ու շնորհիւ հասցնել զայն, տրամաբա-նական ու անհրաժեշտ վերելքով մը, մինչեւ գերագոյն պսակումը : Պէտք է որ իր լիա-կատար ամբողջութեանը մէջ կանգնեն ու աւարտեն Շէնքը՝ որուն հիմունքը այնքան անսպելիա յաջողութիւնով մը կրցան զետե-ղել : Ատի կը պարտին նախ իրենք իրենց, յետոյ իրենց Ցեղին որ գիտցաւ առաջին քա-լէն զիրենք գուշակել, գնահատել եւ ծախել, եւ որ այլ եւս իրաւունք ունի իրենց նկատմամբ խտտապահանջ ըլլալու :

ԱՐՇԱԿ ԶՊԱՆԵԱՆ

ՅԱՆՎԵՐՑ

Ա.

Կեանքիս ամէն հովերուն ցըրուած թօյնած ծաղիկներէն ,

Տարօրէն

Փունջ մ'եմ պահեր բոյրերու , — անհուն բոյրերն երկնային

Թշաւտակին ,

Բոյրերն արբիւրս զոր մերթ հոգւոյս մէջ կը թօթվեմ ըզմայլած :

Ա' լըռած հին ձայներէն , անլըսելի ա' լ երգերէն ,

Տարօրէն

Լըռութիւն մը մընաց ինչի , — մեծ լըռութիւնը խորին

Թշաւտակին ,

Հոծ լըռութիւն որուն հոգիս մերթ կ'ունկընդդէ ըզմայլած :

Հին ձեւերէն ա' լ անգոյ , շողիացած մարմիններէն՝

Տարօրէն

Միայն հոգի մ'ինծի մընաց , — կարօտաւար այրի հոգին

Թշաւտակին ,

Պանդուխտ հոգին որուն հոգիս մերթ կ'սփռուի ըզմայլած :